

*The Many Hidden Faces of Extreme Poverty: Inclusion and Exclusion of
Extreme Poor People in Development Interventions in Bangladesh, Benin and
Ethiopia*

A. Altaf

Samenvatting

Inleiding en probleemstelling

Sinds het begin van dit millennium heeft de armste helft van de wereld slechts 1% kunnen meepikken van de totale toename van de mondiale welvaart, terwijl 62 individuen hebben geprofiteerd van de helft van de toename van die mondiale welvaart (Oxfam, 2016). Ondanks decennia van toegewijde pogingen om armoede te bestrijden middels ontwikkelingsinterventies, vallen de resultaten tegen (Gough, McGregor & Camfield, 2006). In veel landen, en met name in sub-Sahara Afrika, was er sprake van gematigde groei die gepaard ging met een toename van armoede (Gough *et al.*, 2006).

Er is steeds meer aandacht voor deze groeiende ongelijkheid door het huidige debat rondom inclusieve ontwikkeling waarbij de meest gemarginaliseerden in de schijnwerpers staan (Gupta, Pouw & Ros-Tonen, 2015). Tevens draagt de 2030 agenda voor duurzame ontwikkeling van de VN, die pleit voor een menswaardig bestaan voor een ieder, bij om de groeiende ongelijkheid aan de kaak te stellen (UN, 2014, p. 11; UNSCEB, 2017, p. ii). Vandaag de dag, met alle technologische vooruitgang die is geboekt, hoeven mensen ook niet langer te leven in armoede en te lijden als gevolg hiervan (UNA-UK, 2013). Bovendien kunnen mensen die leven in (extreme) armoede niet blijven wachten op overheden of de trickle-down effecten van economische groei. Voor mensen in extreme armoede kan dit betekenen dat zij een groot deel van hun vermogen verliezen of zelfs overlijden terwijl zij wachten op een beter leven (Lawson, Hulme, Matin & Moore, 2010).

Het is dus van levensbelang dat de belofte die is gedaan in de Duurzame Ontwikkelingsdoelen van de VN, namelijk dat een ieder recht heeft op een menswaardig bestaan, wordt nageleefd. Het belang hiervan is niet alleen gestoeld op morele argumenten, maar is ook van belang voor verscheidene mondiale kwesties, e.g. woede als gevolg van ongelijkheid, vervreemding, nationalisme, xenofobie (Basu, 2017) en aantasting van het milieu door overmatig gebruik van natuurlijke bronnen door (extreem) arme mensen (Angelsen & Vainio, 1998). De impact van milieuschade op lokaal niveau kan vergaande mondiale gevolgen hebben, bijvoorbeeld minder export van voedsel en andere middelen en luchtvervuiling als gevolg van ontbossing (Van der Heijden, 2016). De groeiende ongelijkheid heeft dus niet alleen een impact op extreem arme mensen, maar kan grote gevolgen hebben voor iedereen!

Het is dus zeker van belang om te streven naar inclusiviteit van extreem arme mensen. Dit is echter geen eenvoudige taak. Pogingen van ontwikkelingsorganisaties om extreem arme

mensen deel te laten nemen in hun interventies, waren vaak onsuccesvol (Lawson *et al.*, 2010; Kazimierzczuk, 2010a, 2010b; Pouw *et al.*, 2016; Altaf & Pouw, 2017; Lawson, Ado-Kofie & Hulme, 2017). Er is nog te weinig kennis aanwezig m.b.t. de mechanismen die zorgen voor in- en exclusie van extreem arme mensen, de structurele oorzaken van extreme armoede en de definitie, en of het wenselijk is of niet dat deze eenduidig is. Het doel van deze dissertatie is om bij te dragen aan een beter begrip hiervan middels een analyse van extreem arme mensen en de verscheidene dimensies (i.e. materieel, relationeel en cognitief) van hun welzijn. Tevens wordt er onderzocht wat de structurele oorzaken zijn van de processen van in- en exclusie (op familie, gemeenschap en institutioneel vlak). Bovendien worden de discoursen en praktijken van ontwikkelingsorganisaties bestudeerd en waar mogelijk als input gebruikt om toekomstige pogingen te kunnen bewerkstelligen en/of verbeteren van (duurzame) inclusiviteit van extreem armen mensen. Het veldonderzoek voor deze dissertatie is verricht in Bangladesh, Benin en (ruraal en urbaan) Ethiopië.

Bijdrage aan kennis

Deze dissertatie tracht bij te dragen aan zowel theoretische als praktische kennis in het vakgebied Internationale Ontwikkelingsstudies: 1) Het vergroten van kennis van armoede disaggregatie, met name het verschil tussen arme en extreem arme mensen en de verschillende categorieën binnen extreme armoede; 2) Het verbreden van de definities en maatstaven van armoede; op dit moment overheersen economische definities zoals inkomen en consumptie. Dit geldt voor regionaal, nationaal en internationaal niveau. Er is echter steeds meer erkenning voor definities die rekening houden met verschillende dimensies van armoede en gebrek aan welzijn (*illbeing*), zodat er een beter begrip gevormd kan worden van de oorzaken en dynamieken van armoede. Er is met name nog veel behoefte aan kennis m.b.t. de cognitieve dimensie van armoede, vooral in het Zuiden. In deze dissertatie wordt naast de materiële en relationele dimensies van welzijn en *illbeing*, uitvoerig aandacht geschonken aan de cognitieve dimensie; 3) Armoede wordt in dit onderzoek benaderd vanuit een welzijn en *illbeing* perspectief waarbij de mens en hetgeen hij of zij is en kan centraal staat i.p.v. een armoedebenadering die focust op de tekortkomingen van mensen. Een dergelijke benadering is vrij nieuw binnen het vakgebied van Ontwikkelingsstudies. Daarnaast kan een (subjectieve) welzijns- en *illbeing* benadering, waarbij aandacht is voor de zelfperceptie van mensen t.a.v. hun vaardigheden en vermogen enerzijds en structuren (bijvoorbeeld politiek, socio-economisch en milieu/omgeving) anderzijds mogelijk meer licht werpen op processen van in- en exclusie van extreem arme mensen in ontwikkelingsinterventies; 4) Er is een noodzaak meer kennis te vergaren van de oorzaken van extreme armoede. Wederom kan dergelijke kennis een bijdrage leveren aan beter begrip van de processen van in- en exclusie van extreem arme mensen. Deze

dissertatie gaat bovendien in op een verzoek van het Chronic Poverty Research Centre om meer data te verzamelen m.b.t de oorzaken middels kwalitatieve onderzoeksmethoden en in het bijzonder levensverhalen; 5) Participatieve benaderingen kunnen potentieel arme mensen meer invloed geven ('*empoweren*') door hen beter zichtbaar te maken en een duidelijker stem te geven. Er is echter weinig bekend over de potentie van participatieve benaderingen als het gaat om extreem arme mensen. Dit onderzoek maakt gebruik van participatieve onderzoeksmethoden en gaat via deze weg na wat de potentie is van participatie; 6) Dit onderzoek tracht bij te dragen aan het versterken van praktische kennis ten aanzien van (succesvolle) strategieën (zowel benadering als inhoud) van ontwikkelingsorganisaties om extreem arme mensen te bereiken, middels de case studies.

Onderzoeksvragen

Om probleemstelling aan te kaarten en de bijdragen aan kennis te kunnen bewerkstelligen, zijn de volgende onderzoeksvragen opgesteld.

De overkoepelende onderzoeksvragen van deze dissertatie zijn als volgt: (1) Hoe worden extreem arme mensen uitgesloten of betrokken in ontwikkelingsinterventies? (2) Welke lessen kunnen worden getrokken uit de discoursen en praktijken van de ontwikkelingsorganisaties in de case studiegebieden in Bangladesh, Benin en Ethiopië?

De sub vragen zijn:

- (i) Hoe worden extreem arme mensen geconceptualiseerd in de literatuur en hoe verschilt dit met de definitie van arme mensen?
- (ii) Welke oorzaken van extreme armoede worden in de literatuur benoemd?
- (iii) Hoe worden extreem arme mensen gedefinieerd en gecategoriseerd door hun gemeenschap in de onderzoeksgebieden en hoe verschilt dit met de definitie van arme mensen in die gebieden?
- (iv) Wat zijn de oorzaken van extreme armoede in de verschillende dimensies van welzijn en worden de oorzaken gereproduceerd door context-specifieke sociale en politieke organisaties en machtsverhoudingen in de onderzoeksgebieden?
- (v) Welke strategieën (conceptualisering, methoden en implementatie) hanteren ontwikkelingsorganisaties voor de inclusie van extreem arme mensen in de onderzoeksgebieden?
- (vi) Waar kunnen relatieve successen of het falen van inclusieve ontwikkelingsinterventies voor extreem arme mensen aan worden toegeschreven?

Methodologie

Om de bovenstaande onderzoeksvragen te beantwoorden, is gebruik gemaakt van interpretivisme als epistemologie. Dit onderzoek gaat namelijk uit van het feit dat de realiteit een sociale constructie is en dat meerdere realiteiten gelijktijdig kunnen bestaan. Voor dit onderzoek betekent dit dat extreme armoede tijd-, cultuur- en waarde gebonden is en relationeel is. De ontologie waarop dit onderzoek zich stoelt is constructivisme. Dit houdt in dat mensen kennis creëren in interactie met de wereld.

Er is gebruik gemaakt van een kwalitatieve en inductieve aanpak, geïnspireerd door de methodologie en het raamwerk van de ESRC WeD (*Wellbeing in Development Countries*) onderzoeksgroep, met als overkoepelende methodologie een vergelijking van case studies, ondersteund door de PADev (*Participatory Assessment of Development*) methodologie. Het onderzoek bestaat in totaal uit vier case studies in drie landen: Bangladesh (ruraal), Benin (ruraal) en Ethiopië (ruraal en urbaan).

Verschillende kwalitatieve methoden zijn gebruikt om het onderzoek uit te voeren: 1) PADev methoden: in de PADev benadering wordt de lange-termijn impact van ontwikkelingsinterventies op het leven van mensen en hun gemeenschap, geplaatst in de bredere context van veranderingen die hebben plaatsgevonden, bepaald aan de hand van de percepties van mensen zelf (Dietz *et al.*, 2013; Pouw *et al.*, 2016, p. 3). Met de PADev benadering is het tevens mogelijk intersubjectieve kennis te genereren middels interactieve discussies. In totaal hebben 152 mensen van verschillende sociaaleconomische achtergronden deelgenomen aan deze focusgroep discussies; 2) Levensverhalen met lokaal gedefinieerde extreem arme mensen; 71 mensen waren bereid hun levensverhaal te delen; 3) Interviews met organisaties (ontwikkelingsorganisaties, overheden, religieuze organisaties etcetera); 16 interviews zijn afgenomen; 4) Informele interviews met dorpelingen en bewoners van sloppenwijken in de onderzoeksgebieden, twee focusgroep discussies met prostituees en hermafrodieten in Bangladesh en een observatiedag in een gaarkeuken in Addis Ababa. Tijdens deze observatiedag zijn ook informele interviews gehouden met de bezoekers van de gaarkeuken.

Het veldwerk voor dit onderzoek is uitgevoerd in drie blokken van in totaal ongeveer 28 weken gedurende 2012 en 2013. Tijdens deze periode is zowel primaire als secundaire data verzameld.

De data in dit onderzoek is geanalyseerd door middel van meta-analyse en narratieve synthese (PADev workshops), thematisch coderen (levensverhalen en interviews met organisaties) en document analyse (beleid van bestudeerde organisaties). De voornaamste

eenheden van analyse en observatie zijn extreem arme mensen en ontwikkelingsorganisaties die zich richten op extreem arme mensen met hun interventies.

Theoretisch raamwerk

Het theoretische raamwerk van dit onderzoek bestaat uit twee delen: 1) Welke armoede benadering is het meest geschikt als leidraad om onderzoek te doen naar extreem arme mensen; 2) Hoe worden extreem arme mensen gedefinieerd in de literatuur, hoe verschilt dit met definities van arme mensen en welke onderliggende factoren worden toegeschreven aan extreme armoede/*illbeing*. Tevens wordt de literatuur over interventies die 'succesvol' zijn in het bereiken van extreem arme mensen geraadpleegd, zodat er mogelijk lessen voor toekomstige interventies gericht op extreem arme mensen kunnen worden getrokken.

Het literatuuronderzoek is een overzicht van de meest belangrijke armoede benaderingen, zoals de monetaire benadering, de *capability* benadering, de participatieve benadering, de *livelihoods* benadering, de relationele/politieke benadering, de multidimensionale benadering en de welzijnsbenadering. In dit overzicht worden de sterke punten en beperkingen van elke benadering besproken en er wordt gekeken of en op welke wijze deze benaderingen een bijdrage kunnen leveren aan dit onderzoek. Door het overzicht wordt duidelijk dat de theoretische grondslag van dit onderzoek hoofdzakelijk gevormd wordt door de welzijnsbenadering. Bij deze benadering wordt de mens gezien als sociaal wezen met het streven zijn/haar welzijn te vergroten in relatie tot andere mensen. Extreem arme mensen staan centraal in de analyse, maar in relatie tot hun familie, gemeenschap en bredere samenleving. Dit maakt het mogelijk processen van in- en exclusie te bestuderen. Door extreem arme mensen vanuit een welzijns- (of *illbeing*) perspectief te benaderen, is het mogelijk te focussen op wie zij zijn en wat ze kunnen i.p.v. puur te focussen op hun 'tekortkomingen' en hen als passief te beschouwen. Dit onderzoek maakt gebruik van de volgende definitie van welzijn: "Een staat van zijn in relatie tot anderen, waarbij basisbehoeften worden vervuld, de mogelijkheid bestaat om persoonlijke doelen na te jagen en de kwaliteit van het leven bevredigend is" (ESRC Research Group on Wellbeing in Developing Countries 2007, p. 1). Dit onderzoek maakt gebruik van de drie dimensies van welzijn die zijn opgesteld door McGregor (2004), i.e. materieel (materiele indicatoren die de kwaliteit van het leven bepalen), relationeel (de kwaliteit van het leven met betrekking tot de relaties die van belang zijn in de sociale en fysieke omgeving) en cognitief (de tevredenheid van mensen met wat zij hebben en kunnen doen in de natuurlijke en maatschappelijke context) (Pouw & McGregor, 2014, p. 16).

Naast de welzijnsbenadering, maakt dit onderzoek gebruik van de relationele of politieke benadering van armoede. In deze benadering wordt aandacht geschonken aan

machtsrelaties en politieke en sociaal-culturele ongelijkheid (Ferguson, 1994; O'Connor, 2001; Harriss-White, 2005a; Harriss, 2007; Hickey & Du Toit, 2007; Mosse, 2010; Mosley, 2012). De benadering wordt gebruikt om onderliggende (structurele) oorzaken en drijfveren te achterhalen.

Als laatste wordt de participatieve benadering toegepast. De percepties van (extreem) arme mensen met betrekking tot hun leven en (extreme) armoede/*illbeing* zijn opgenomen in dit onderzoek (Chambers, 1988, 1992, 1997). Deze benadering is vooral van belang voor de methodologie van dit onderzoek.

Kortom, extreme *illbeing* in dit onderzoek wordt benaderd vanuit een welzijnsperspectief en als multidimensionaal concept onderhevig aan relationele aspecten van armoede, waarbij hoofdzakelijk een kwalitatieve en *bottom-up* benadering wordt toegepast.

Hoewel vanuit literatuur over extreme armoede blijkt dat de conceptualisering ervan niet eenduidig is, kan er wel geconcludeerd worden dat er een groeiende consensus is dat extreme armoede multidimensionaal en langdurig is en niet alleen gedefinieerd kan worden door middel van economische aspecten (e.g. Drèze, 2002; Harris-White, 2002; Devereux, 2003; Lawson *et al.* 2010). Echter is het wel opvallend dat definities van extreme armoede in de literatuur geen aandacht besteden aan de cognitieve dimensie van welzijn. Bovendien zijn de verschillen tussen arme mensen en extreem arme mensen in de literatuur schaars en waar aanwezig gebaseerd op materiële aspecten. De literatuur bespreekt wel de (structurele) oorzaken van extreme armoede (bv. slechte arbeidskansen, geen of beperkte burgerschapsrechten, (ecologische) onzekerheden, (sociale) discriminatie en leven in geografisch beperkte gebieden), maar suggereert tegelijkertijd dat verder onderzoek naar de verschillende oorzaken van extreme armoede en hun interrelaties nodig is. Het is nog niet altijd duidelijk wat de oorzaak is van extreme armoede en wat het in stand houdt. Een diepgaand begrip van de individuele en structurele oorzaken is daarom van groot belang (Addison *et al.*, 2008, p. vii; Lawson *et al.*, 2010, pp. 263-264).

De literatuur met betrekking tot 'succesvolle' interventies gericht op extreem arme mensen adviseert een holistische aanpak, waarbij bijvoorbeeld sociale bescherming en zorg, economische verbetering en aandacht voor de cognitieve aspecten worden gecombineerd (Lawson *et al.* 2010; Lawson *et al.*, 2017). Extreem arme mensen hebben geen baat bij een enkel instrument, zij behoeven meerdere instrumenten met aandacht voor non-materiële aspecten. Bovendien is het noodzakelijk dat extreem arme mensen actief worden benaderd en betrokken worden bij een interventie. Alleen de mogelijkheid bieden om te participeren in een interventie is dus niet voldoende. Het is dus mogelijk lessen te trekken uit 'succesvolle' interventies, maar de lessen zullen altijd vertaald moeten worden naar de context waarin

een interventie wordt uitgevoerd (Lawson *et al.*, 2017). 'Succesvolle' interventies zijn relatief gezien nieuw en hun lange termijn impact is nog onduidelijk en dit dient onderzocht te worden.

De literatuur omtrent extreme armoede wordt in dit onderzoek gebruikt als een analytische kapstok om ontwikkelingsorganisaties die zich richten op extreem arme mensen in de case studies te bestuderen. Er wordt gekeken naar de conceptualisering/definiëring van extreem arme en arme mensen, de strategieën om hen te bereiken en de implementatie hiervan.

Bevindingen

Het is erg moeilijk en zelfs onmogelijk gebleken om een enkele oorzaak aan te wijzen die er verantwoordelijk voor is dat mensen in extreme armoede terecht komen. Er kan sprake zijn van een hoofdoorzaak die mensen in extreme armoede drijft, zoals een natuurramp, een ziekte, ouderdom, verstoting door familie of zelfs een depressie. Echter, vaak is het een combinatie van verschillende factoren of gebeurtenissen die mensen gevangen houden in extreme armoede. Mensen worden veelal extreem arm door een persoonlijke oorzaak, maar blijven vervolgens extreem arm als gevolg van structurele oorzaken, zoals slechte arbeidskansen, geen of beperkte burgerschapsrechten, geografische beperkingen en culturele waarden en normen.

Extreem arme mensen behoren niet tot een homogene groep, er zijn verschillende 'categorieën' bv. migranten, slachtoffers van natuurrampen, zwervers, gehandicapten, chronisch zieke mensen, ouderen, verslaafden, prostituees en hermafrodieten. Grofweg kunnen extreem arme mensen worden onderverdeeld in twee categorieën (i) zij die permanente of langdurige hulp behoeven (bv. geestelijk gehandicapten) en (ii) zij die tijdelijk hulp behoeven en uiteindelijk weer in staat zijn op eigen benen te staan. Met uitzondering van de bestudeerde NGO in Addis Ababa, zijn de bestudeerde ontwikkelingsorganisaties in de case studiegebieden er niet in geslaagd extreem arme mensen behorende tot beide categorieën te betrekken in hun interventies. Dit kan worden verklaard door het ontbreken van een duidelijke conceptualisering en begrip van extreem arme mensen, het gebrek aan passende methoden om extreem arme mensen te benaderen (bv. methoden die gevoelig zijn voor nepotisme en elitisme), gebrek aan transparantie in het selectieproces van een interventie en een gebrek aan (consistente) monitoring en evaluatie.

Behalve institutionele exclusie, is uit dit onderzoek gebleken dat er sprake is van een tweerichtingsproces van uitsluiting. Enerzijds vindt sociale uitsluiting van extreem arme mensen vaak door hun familie en gemeenschap plaats, anderzijds sluiten extreem arme mensen zichzelf vaak uit.

De extreem arme mensen die participeerden in dit onderzoek zijn regelmatig slachtoffer geworden van verbale en soms ook fysieke mishandeling. Ze werden uitgelachen, belachelijk gemaakt of werden compleet genegeerd, alsof ze niet bestonden. Deze vormen van mishandeling zorgden ervoor dat de participanten zich ontmenselijkt voelden. Vooral uitsluiting door familie (ouders, partner, kinderen) werd als pijnlijk ervaren. Het gebrek aan (steun van) familie had een materiële impact (bv. gebrek aan voedsel of onderdak), relationele (uitsluiting door familie betekende vaak dat andere sociale relaties ook moeilijk op te bouwen waren) en cognitief (negatief zelfbeeld, verdriet, uitzichtloosheid en depressie).

Tegelijkertijd sloten extreem arme mensen ook zichzelf uit. Negatieve interacties waarbij geïmpliceerd werd dat extreem arme mensen inferieur zijn, werden geïnternaliseerd. Dit leidde ertoe dat de participanten zich daadwerkelijk inferieur gingen voelen. In alle rurale case studiegebieden beschreven participanten zichzelf op een negatieve manier. Hun negatieve zelfbeeld en gebrek aan zelfvertrouwen is mogelijk de reden waarom zij vaak passief en fatalistisch gedrag vertoonden. Zij hadden weinig hoop dat hun welzijn zou kunnen verbeteren. De participanten voelden zich niet welkom en ongewild in relatie tot hun gemeenschap en bredere samenleving en dus sloten zij zichzelf uit. Zij namen geen deel aan dorpsbijeenkomsten, ervan uitgaande dat hun mening niet telde en dat zij nooit zouden geraadpleegd worden door de rijkere mensen in de gemeenschap. Bovendien schaamden zij zich voor hun extreme armoede en meden daarom liever sociale bijeenkomsten. Een aantal uitzonderingsgevallen, die wel participeerden in een interventie, maar daarbij deel uitmaakten van een groep (bv. een spaargroep), besloten zeer spoedig uit de interventie te stappen, omdat zij zich niet thuis voelden in de groep.

In de case studie in het urbane gebied in Ethiopia zijn er verschillende organisaties geweest die wel extreem arme mensen bereikten. Vaak was hier sprake van een samenwerking met de lokale overheid. De verklaring voor dit 'succes' is tweeledig. Extreem arme mensen zijn in dit onderzoeksgebied geclusterd in een gebied (een sloppenwijk in Addis Ababa). Dit maakt het makkelijker om extreem arme huishoudens te identificeren. Daarnaast wonen in het onderzoeksgebied voornamelijk extreem arme mensen en arme mensen. Deze twee 'welvaartscategorieën' lijken in sociaaleconomisch opzicht op elkaar. De participanten in het urbane gebied vertoonden meer zelfvertrouwen en hadden een positiever zelfbeeld dan extreem arme mensen in de rurale gebieden. Bovendien wisselen extreem arme (en arme) mensen informatie met elkaar uit, bijvoorbeeld over banen of mogelijkheden voor hulp. Ook de NGO's actief in het gebied (met name de onderzochte NGO) leken een grondige en transparante methode te hebben ontwikkeld (vaak een combinatie van verschillende benaderingsmethoden) om extreem arme mensen te laten participeren in hun interventies. Met name de bestuurde NGO hanteerde grondige monitoring en evaluatie methoden en

stond open voor kritiek en waar nodig revisie van genomen besluiten rondom participatie van extreem arme mensen.

Conclusie

Uit dit onderzoek is gebleken dat extreme armoede zowel theoretisch als conceptueel gezien nog onduidelijk en betwist is. Dit maakt de discours over extreme armoede lastig. Dit onderzoek stelt aan de hand van de bevindingen en de geraadpleegde literatuur de volgende definitie van een langdurige staat van extreem gebrek aan welzijn (*illbeing*) voor:

Extreme armen zijn diegene die lijden onder ernstige en chronische tekortkomingen in meerdere dimensies van welzijn: materieel zijn zij niet in staat hun basisbehoeften te vervullen; relationeel zijn zij sociaal, politiek en wettelijk onzichtbaar en uitgesloten (door familie, hun gemeenschap en door organisaties) en cognitief ervaren zij ernstige mentale stress, sluiten zichzelf uit, hebben een negatief zelfbeeld en weinig zelfvertrouwen, en zijn vaak fatalistisch en passief. Extreem arme mensen hebben weinig hoop en mogelijkheden om uit hun chronische staat van *illbeing* te ontsnappen en zijn afhankelijk van hulp, voornamelijk in de vorm van voedsel.

De bovenstaande definitie is in overeenstemming met en combineert het werk van Narayan, Patel, Schafft, Rademacher, & Koch-Schulte (1999), het Chronic Poverty Research Centre (Hulme, Moore & Shepherd, 2001), Drèze (2002), Harriss-White (2002), Devereux (2003), Lawson *et al.* (2010) en Lawson *et al.* (2017). De definitie verschilt van andere definities van extreme armoede, aangezien verschillende aspecten van de bovengenoemde auteurs worden gecombineerd. Daarnaast wordt er in de definitie in dit onderzoek specifiek aandacht besteed aan de cognitieve dimensie van welzijn en in het bijzonder aan psychosociale aspecten van zelf-uitsluiting van extreem arme mensen. Deze definitie is een pleidooi om extreme armoede breder te definiëren dan alleen in materiële zin, vaak bepaald door monetaire maatstaven. De case studies hebben bewezen dat een monetair inkomen moeilijk te bepalen is voor extreem arme mensen als gevolg van seizoensgebonden fluctuaties in inkomen of door de afwezigheid van een geldinkomen.

Over het algemeen kan gesteld worden dat extreem arme mensen tekortkomingen ervaren in de drie dimensies van welzijn; echter dit onderzoek stelt ook dat definities en maatstaven van extreme armoede binnen de lokale context bepaald moeten worden om specifieke nuances, accenten en details te kunnen bepalen.

Hoewel is gebleken dat er evidente verschillen zijn tussen arme en extreem arme mensen in de materiele dimensie van welzijn, is dit niet het belangrijkste verschil. De grootste verschillen tussen arme en extreem arme mensen (in de rurale case studies) zijn in de sociaal-relacionele en cognitieve dimensies. Arme mensen werden over het algemeen niet

uitgesloten door hun samenleving, participeerden in groepen in hun gemeenschap en hadden toegang tot belangrijke netwerken (familie, gemeenschap en organisaties). Arme mensen werden ook aanzienlijk minder of zelfs niet negatief bejegend in tegenstelling tot extreem arme mensen. De tekortkomingen in de relationele en cognitieve dimensies van welzijn waren vaak (direct of indirect) verantwoordelijk voor tekortkomingen in de materiële dimensie. Dit is een belangrijk inzicht, aangezien differentiaties tussen arme en extreem arme mensen in de literatuur (hoofdstuk 3, sectie 3.2) focussen op de materiële dimensie van welzijn (e.g. Lipton, 1983 en CPRC (Hulme *et al.*, 2001).

Extreme armoede wordt vaak veroorzaakt door oorzaken op individueel of huishouden niveau. Mensen blijven echter extreem arm door structurele oorzaken. De structurele oorzaken in dit onderzoek kunnen worden onderverdeeld in de vijf hoofdoorzaken, die zijn opgesteld door het CPRC (Addison *et al.*, 2008) en Lawson *et al.* (2010). De oorzaken zijn slechte arbeidskansen (Ethiopië ruraal), geen of beperkte burgerschapsrechten (Bangladesh, Benin en Ethiopië urbaan), (ecologische) onzekerheden (Bangladesh), (sociale) discriminatie (Bangladesh en Benin) en kansarme gebieden (Ethiopië ruraal). Als gevolg van deze structurele oorzaken bleven extreem arme mensen hangen in een overlevingsmodus, waarbij geen ruimte was voor het opbouwen van netwerken en lange-termijn investeringen in hun welzijn (e.g. educatie, (mentale) gezondheidszorg, sociaal leven/netwerken).

Het onderzoek bevestigt dat zowel de welzijnsbenadering als de relationele benadering noodzakelijk waren om micro/individuele/huishouden processen van (extreme) *illbeing* en structurele processen van in- en uitsluiting vast te leggen. Door deze twee benaderingen te verbinden, stijgt dit onderzoek uit boven zowel de individualistische 'agency' benadering, waarbij armoede gelijkstaat aan een gebrek aan inkomen, als de structurele benadering die armoede enkel ziet als een product van structurele ongelijkheid. Dit onderzoek suggereert daarom om een uitgebreidere benadering te hanteren om onderzoek te verrichten naar (extreme) *illbeing* en extreem arme mensen waarbij verschillende benaderingen worden gecombineerd: (i) multidimensionaal welzijn (ii) levensdynamieken, en (iii) eigen initiatief ('agency') en structuur.

Op methodologisch vlak kan naar aanleiding van dit onderzoek worden geconcludeerd dat participatieve onderzoeksmethoden, in dit geval PADev met als doel context specifieke informatie te vergaren, zeer bruikbare methoden zijn om extreme armoede/*illbeing* te bestuderen. De methoden waren met name behulpzaam voor de identificatie van verschillende welvaartsgroepen in de onderzoeksgebieden. Hierdoor werd ook de identificatie van extreem arme mensen vergemakkelijkt. Tegelijkertijd hebben deze methoden het vermogen bredere contextuele informatie (historisch, politiek en sociaal-cultureel) te

verschaffen. Robb (2002) beweert terecht dat dit het begrip van armoede vergroot. Echter, participatieve methoden alleen zijn niet voldoende om een goed begrip te bewerkstelligen van extreem arme mensen. De intentie van participatieve methoden om arme mensen een stem te bieden door hen te betrekken in armoede onderzoek, loopt vaak vast wanneer het gaat om extreem arme mensen. Uit dit onderzoek is gebleken dat extreem arme mensen niet naar bijeenkomsten/workshops kwamen. Zelfs wanneer er aparte workshops waren georganiseerd voor hen, vonden ze het lastig hun mening te uiten. Bovendien hadden ze geen of weinig kennis van bepaalde onderwerpen, waardoor het voor hen niet mogelijk was hun mening te geven. Een voorbeeld hiervan is dat extreem arme participanten in de workshops werd gevraagd zo veel mogelijk ontwikkelingsinterventies te benoemen die waren geïmplementeerd in het gebied waar zij wonen. Aangezien zij zeer weinig tot geen informatie hadden hierover, konden zij hun kennis en mening niet delen. Om dit te compenseren waren de levensverhalen een zeer geschikte methode die een rijkdom aan informatie hebben verschaft. Het gaf extreem arme participanten de kans om één op één hun verhaal te delen en zaken te bespreken die hen aan het hart gingen. Tegelijkertijd bood deze methode informatie over een langere tijdsperiode waardoor het mogelijk was zaken als armoededynamieken, oorzaken en verschillende dimensies van armoede te bestuderen. Het is daarom zeer aan te raden om participatieve methoden in combinatie met de levensverhalenmethode te gebruiken om onderzoek te doen naar extreem arme mensen. Het is echter van belang te vermelden dat het uitvoeren van dergelijk onderzoek zeer intensief (fysiek en mentaal) en tijdrovend is.

Uit dit onderzoek is gebleken dat het gros van de ontwikkelingsinterventies in de rurale onderzoeksgebieden extreem arme mensen niet bereiken of uitsluiten. Dit is te wijten aan een gebrek aan duidelijke strategieën (i.e. context-specifieke conceptualisering van extreme armoede, benaderingsmethoden en implementatie) om extreem arme mensen te laten participeren. Ontwikkelingsorganisaties in de onderzoeksgebieden besteedden geen aandacht aan de relationele en cognitieve dimensies van welzijn en *illbeing* en de interrelatie tussen de verschillende dimensies. Bovendien hadden deze ontwikkelingsorganisaties geen aandacht voor zowel de oorzaken waardoor mensen in extreme armoede terecht komen, als context-specifieke structurele oorzaken van extreme armoede die ervoor hebben gezorgd dat mensen extreem arm blijven. Hoewel is gebleken dat ontwikkelingsorganisaties in de urbane case studie erin slaagden extreem arme mensen te laten participeren in hun interventies en aandacht besteedden aan verschillende dimensies van armoede, was er weinig tot geen aandacht voor de psychosociale aspecten van armoede. Dit onderzoek toont aan dat de duurzaamheid en lange termijn impact van deze interventies hierdoor in het geding kan komen. Ook in de urbane case studie is er te weinig rekening gehouden met

individuele en context-specifieke structurele oorzaken van extreme armoede in het uitvoeren van de interventies.

Aanbevelingen

Voor het ontwikkelen van inclusieve interventies gericht op extreem arme mensen en hun staat van extreme *illbeing*, worden aan de hand van dit onderzoek de volgende aanbevelingen gedaan:

Context-specifieke conceptualisering

Het is evident dat arme mensen en extreem arme mensen niet tot dezelfde (welvaarts/welzijns) categorie behoren en dat extreem arme mensen ook geen subcategorie zijn binnen de categorie van arme mensen. Iedere poging om extreem arme mensen te laten participeren in een interventie begint met een grondige context-specifieke conceptualisering en begrip van extreem arme mensen, waarbij rekening gehouden wordt met (i) multidimensionale aspecten van welzijn en hun interrelatie (ii) levensdynamieken, en (iii) 'agency' en structuur.

Verschillende wijzen van uitsluiting

Er is een belangrijke interrelatie tussen sociale uitsluiting of negatieve insluiting (in het Engels *adverse incorporation* genoemd) en zelf-uitsluiting geconstateerd in dit onderzoek. Het is van belang dat beide processen van uitsluiting worden meegenomen in het ontwerp van een interventie gericht op extreem arme mensen. Instrumenten om mechanismen van sociale uitsluiting/*adverse incorporation* tegen te gaan, moeten worden opgesteld nadat de context-specifieke mechanismen van uitsluiting en de bronnen van invloed/macht zijn geïdentificeerd.

Holistische interventies

Uit dit onderzoek is gebleken dat extreem arme mensen, die tijdelijke hulp behoeven, uit hun staat van extreme *illbeing* kunnen worden getrokken door middel van holistische interventies. Dit houdt in dat deze interventies niet alleen aandacht besteden aan vermogensoverdracht (materiële hulp), maar ook trainingen geven om nieuwe vaardigheden aan te leren, coaching bieden en de gemeenschap (o.a. elites) betrekken in het proces en verantwoordelijk stellen voor de inclusie van extreem arme mensen. Dergelijke interventies kunnen echter alleen uitgevoerd worden door organisaties die het vermogen hebben complexe processen in goede banen te leiden, d.w.z. voldoende financiën en expertise hebben, strategieën kunnen bepalen, gecompliceerde data kunnen analyseren, en grondige M&E processen kunnen uitvoeren. Verder onderzoek zal moeten uitwijzen wat de lange termijn impact is van deze initiële 'succesvolle' interventies.

Beleid voor sociale bijstand

Extreem arme mensen die langdurig hulp behoeven (bv. ouderen, ernstig gehandicapten) zijn gebaat bij sociale bijstand. Ontwikkelingsinterventies die 'succesvol' zijn geweest in het bereiken van extreem arme mensen, focussen vaak op extreem arme mensen die 'economisch actief' zijn. Dit betekent dat diegenen die 'economisch inactief' zijn, buiten de boot vallen. Het is de verantwoordelijkheid van elke samenleving om ook zorg te dragen voor het welzijn van deze mensen.

Wij zijn allemaal verantwoordelijk

Dit is een oproep aan alle collega onderzoekers en organisaties/instanties die zich bezig houden met extreme armoede om ook op macro niveau verder onderzoek te doen naar de relaties tussen extreme armoede, in- en uitsluiting en ongelijkheid en macro processen en beleid. De meerderheid van ontwikkelingsorganisaties in de onderzoeksgebieden besteedde namelijk geen aandacht aan de verschillende oorzaken van extreme armoede. Ze bieden hulp aan individuen en gemeenschappen zonder de onderliggende oorzaken (bv. corruptie, elitisme, geen of beperkte burgerschapsrechten, klimaatverandering, of culturele tradities die extreme armoede in stand houden) aan te pakken. Sommige organisaties dragen actief bij aan de instandhouding van bestaande oorzaken, waardoor mensen steeds opnieuw in extreme armoede terecht kunnen komen of chronisch extreem arm blijven. Ontwikkelingsorganisaties en overheden wordt geadviseerd aandacht te besteden aan de onderliggende oorzaken en systematisch te gaan functioneren in plaats van symptomatisch. De internationale gemeenschap heeft ook een verantwoordelijkheid om zich in te zetten om macro niveau oorzaken die een negatieve impact hebben op het Zuiden aan te pakken, zoals klimaatverandering en beleid rondom handelsliberalisering dat ervoor zorgt dat inkomstenbronnen van sommige landen in het Zuiden afnemen. Het is noodzakelijk dat er afgeweken wordt van de neoliberale agenda en aandacht wordt geschonken aan de ongelijke en onrechtmatige machtsverhoudingen. De focus moet komen te liggen op het welzijn van mensen. Extreme armoede uitbannen is dus niet alleen de verantwoordelijkheid van het Zuiden, maar vereist een internationale commitment en inzet. Alleen dan kunnen we er zorg voor dragen dat we de belofte van de Duurzaamheidsdoelen kunnen inlossen en daadwerkelijk niemand meer uitsluiten!